

Om valfart og å være en vandringsmann på jorden

Kveldssamling på seminar "Friluftslivets egenart", Kviteseid, ultima november 1996. Bjørn Tordsson

Hva kan middelalderens naturferder ha å si oss?

Temaet er valfartstradisjoner. Pilegrimsvandring, naturferdsel over lange avstander med den klare hensikt å lære og vokse som menneske. Hvis vi med friluftsliv mener ferdsel i naturen for opplevelsens sin egen skyld, så tilhører også valfartstradisjonene friluftslivet.

Jeg skal ta dere tilbake til middelalderens Norge. På mange måter er dette en verden som er oss svært fremmed. Det var en tid mennesker ikke skilte mellom den indre og ytre virkeligheten. Da en ikke hadde noe som minner om vår moderne vitenskapelige virkelighetsforståelse. En tid da tilværelsen virkelig var mystisk og mytisk - da en ikke skulle forklare tingene, men oppleve dem og ta de til seg. En tid når magi og mystikk, drømmer, visjoner og indre åndelig erfaring var sett på som sann kunnskap og innsikt. Det var en tid når det neppe fantes noen som *trodde* på Gud, i vår tids forstand. For middelaldersmennesket var Guds eksistens selvfølgelig. Gud fantes i verden, og utenfor verden. En levde i en hverdag, som var gjennomsyret av en religiøs forståelse. En delte ikke mellom det åndelige og det materielle. Det var ett og det samme.

I vår tid er jo dette annerledes. Vi lever i hverdagen i en ganske felles verden - uansett om vi kaller oss hedninger, tvilere, ateister og privatmystikere, søndagskristne eller bekjennere. Denne verden er mer preget av naturvitenskap og teknikk enn av åndelige forklaringsmodeller. For oss fremstår gjerne den religiøse dimensjonen som noe *i tillegg* til den normalverden som "alle" lever i.

I en slik situasjon blir det som har med religion å gjøre dessverre redusert til et spørsmål om hvorvidt en regner seg som kristen eller ikke. Den som mener seg å "tro på Gud" kan være positivt med på en ferd over åndelige farvann, men den som "ikke tror på Gud" må av prinsipielle eller psykologiske grunner blokkere seg.

Dette er trist, for uansett om vår verdensbilde er annerledes enn middelalderens har valfartstradisjonene noe å si oss friluftslivsmennesker. Det finnes noe sant menneskelig i middelaldersmenneskets måte å oppleve naturen og vandringsen, som kan kjenne oss igjen i. Det interessante er at de virkelig brukte ferden i naturen - og i middelalderen så var det så å si bare "natur" - som en bevisst måte å komme videre som menneske i sitt eget liv. Og dette skjedde i lang tid, blant folk flest og innenfor en svært gjennomarbeidet kulturell sammenheng. Såvel tankemessig og holdningsmessig som rent konkret finnes det her forståelser og opplevelsesmåter som rommer så vel paralleller som motbilder til vår friluftslivstradisjon i dag.

Men for å forstå noe av dette så må vi prøve å sette oss inn i middelalderens måte å tenke og oppleve. Jeg skal prøve mer å suggerere dere enn å dosere om middelalderens virkelighetsforståelse og folkelige mentalitet; det sistnevnte savner jeg dessuten kunnskaper om. Hvis noen mistenker meg for katolsk snikpropaganda tar man feil, og mister dessuten hele poenget. Skal vi forstå valfarten må vi gå inn gjennom en kirkedør, og siden gå ut gjennom dørene til vår egen tid.

Hellig Olav - vikingen som ble Nordens folkehelgen

Bildet forestiller hellig Olav. Han kristnet Noreg, står det skrevet i lærebøkene - selv om historieforskningen nå begynner å mene at det fantes kristne i landet kanskje allerede to århundrer tidligere. Men i mytologien er Olavus Rex misjonskongen. Han "banket bøndene til bedring", heter det i Olavssoga.

Han hadde vært en fremgangsrik viking av det voldelige slaget. Profesjonell kriger, erobrer og plyndrer. Nå ville han tilbake til sitt arvegods, Noreg. Men landet var oppdelt og behersket av småhøvdinge. Olav kjempet dem ned, en etter en, med vold, drap og terror mot hele landsender. Til slutt fikk han en overmektig motstander i Knut den store, som satt i Danmark og hersket over England. Knut samlet Olavs fiender. Olav måtte flykte og kom tilbake til Noreg og Trøndelagen via Sverige. I slaget ved Stiklestad blir han drept.

Dette er grunntrekkene i den *historiske* Olavs liv - og de fremstår neppe som noe særlig hellig eller kristelig. Men den *mytologiske* Olav er en helt annen. Umiddelbart etter kong Olavs død begynner helgenlegendene å vokse opp omkring Heilag-Olav. Han er neppe en innadventd og meditativt harmløst helgen. Han seiler gjennom klipper. Han dreper troll og kjemper. Minner om ham finnes i skoger, på vann, i fjell, på havene og i bygdene. Han kriget mot de onde maktene og seiret. Han er Kristus, Tor og Balder i en og samme person. En helgen for etterkommerne til vikingene.

Slik kom en ny mentalitet til Norden. I stedet for blodshevne og ættefeider kommer - trinnvis - tankene om synd, bot og bedring. Lenge levde selvfølgelig vikingånden videre, om enn i kristen drakt: høvdinge drar på tokt med den hensikt å "slakte blåmenn til fanden". Eller vikingkongen som for opp i vredesmot når han første gangen hørte om Kristi pinsler: "hvis jeg hadde vært der med mine frankere skulle jeg jammen ha hevnet ham".

Man bygger en katedral over Olavs døde kropp. Kilder springer frem av marken, hvor han en gang stanset på tokter og under flukt. Lysene i stavkirkene tenner seg selve når Olavs navn ble nevnt. Sjømenn og fiskere anroper Olav i havsnød. Syke blir friske når de ber til Olav ved altere, kilder og hellige plasser. Klokkene i kirketårnene kimer uten at noen trekker i snora.

Pilegrimer over hele Nord-Europa begynner å valfarte til Hellig Olavs grav i Nidaros. De seiler over hav, de vandrer gjennom daler og skoger, de ferdes over Dovre - som også blir et Nordens hellige fjell. Selv i dag går det gjennom så å si alle norske bygder dypt tråkkete stier, som en gang ledet hærskarer av vanlige mennesker gjennom ødemarkene til Nidaros.

Geografien som et kors

Hvorfor dro de dit? Vi har også her en forening mellom det åndelige og det verdslige. For middelalderens menneske var tilværelsen lik et kors. Korsets kryss var de geografiske dimensjonene øst-vest-nord-sør. Hver dimensjon hadde sitt ytterpunkt og vallfartsmål. Sigurd Jorsalfar dro til Jerusalem, til øst. I vest hadde vi Santiago di Compostella i Spania, apostelen Jakobs grav. I sør naturligvis Roma og pavens residens. Og i nord var det altså Nidaros og Hellig Olavs grav: et av de fire mest hellige målene i Europa, det helligste i Nord-Europa.

Det var ikke få som vandret. Først i vår tid har vi like stor mobilitet som i middelalderen. Folk fra hele Nord-Europa dro til Nidaros - fra Irland og England, fra Finlands skoger gjennom Sverige, fra Tyskland opp gjennom Danmark...

På ingen måte gjorde man dette kun for så snart som råd å komme frem til adressen. Ferden var et mål i seg selv, og dette med å ferdes i *villmarken* var et viktig poeng. For å skjønne bakgrunnen til hvorfor, så må vi se på hvordan en forstod motsetningen mellom bygd og "ørken", mellom innmark og utmark.

Ørkenen - stedet hvor menneskets plass ikke er bestemt

I alle jordbrukskulturer finner vi en viktig motsetning mellom den dyrkede jorden og villmarken - *ørkenen* - ødemarken. Relasjonene mellom mennesket og naturen var regulert i en form for "kontrakt" - men opprettet mellom Gud - eller gudene - og mennesket. Hvis mennesket oppfylte sin del av kontrakten, så lovet Gud at åkeren skulle gi korn, kveget få unger og kvinnene barn. Hvis mennesket brøt sine forpliktelser mot Guds lover - for eksempel gjennom drap, hor og løgn - da skulle det bli uår, sult og nød. Naturen skulle svikte.

Menneskets forpliktelser mot Gud eller gudene varierte i de ulike jordbruker-religionene. I det hedenske Norden måtte menneskene ofre og blote til gudene. Høvdingen hadde til oppgave å stå for blotfester, slik at grøden grodde hvert år. Kristendommen erstattet blotet med annen form for gudsdyrkelse, som også ga nye normer for hvordan menneskene skulle forholde seg til hverandre.

Men vårt poeng er dette: Denne "kontrakten" - som for eksempel Moseloven gir uttrykk for - gjaldt den dyrkede jorden og de marker en bruker, utmarken, men ikke ørkenen, villmarken. I ødemarken kunne en derfor møte tilværelsens krefter frie og ubundet. Det var her en møtte såvel gode som onde makter. Troll og jøtur, vitterfolk og hele åsgårdsreia. Ørkenen var ladet med symboler og uttrykk. Selvfølgelig var Gud hersker over hele naturen, men han hadde så å si ikke lovet å være så god der som i bygda.

Derfor søker seg profeten, sannhetssøkeren, til villmarken. Der kan han få åpenbaringer. Der må han kjempe med indre og ytre motstand. Han kan se menneskelivet litt fra siden. Der kan han se visjoner og vinne et profetisk budskap: dere følger ikke kontrakten - omvend dere! Vi finner slike "ørkenhelgener" i Bibelen, i middelalderens eremitt-tradisjon og i vår egen kulturhistorie. Ikke minst her i Telemark hører vi om bygdehelgen og eneboere i ødemarken: Den hellige Tove i Tuddal, den hellige Tarald i Seljord og Tollef Salemand i Tessungdalen. Det vanlige mennesket kunne dyrke sin sjel og modne som menneske, gjennom å gi seg ut i "ørkenen" på valfart.

Veien til deg selv

Det kunne være ulike grunner til å gi seg ut på pilegrimsvandring. Den som befant seg i dødsfare ute på havet, eller som var alvorlig syk, kunne love å dra ut på en slik reise. Dette er en reaksjon som ligger nær for oss alle, når vi havner i en vanskelig situasjon - vi prøver å kjøpslå med skjebnen: "hvis jeg greier det her, da skal jeg..."

En annen grunn var å modne som menneske. I middelalderens språk ble dette uttrykket slik at en ga seg ut på valfart for sin "salighet skyld". Eller teologisk sett: å forkorte veien til paradiset.

Vi finner også en god del vanlig menneskelig utferdstrang og eventyrlyst. Likheter med nåtidens turister er slående. Reisehåndbøker ble utgitt - "iternarier". En kjøpte sogar suvenirer - kamskjell, pilegrimsmerker, kors, smykker, perlebånd - som minne om ferden. Det var ikke noen dårlige turer de ga seg ut på, de som fotvandret til Roma eller Jerusalem.

Men vi finner også praktiske grunner. Hellig Olav var særlig kjent for sin underbare evne til å helbrede og bote. Blant en jordnær bondebefolkning ble han derfor et nyttig og populært helgen. Syke, plagede og skadde vandret for å be om helbredelse for sine sykdommer. Også i resten av Europa finner vi Olavsaltere i kirkene, hvor de syke ba om frelsing og bot for sot. Derfor ble Olav en viktig folkehelgen. Middelalderens mennesker var jo overbevist om, at de døde så ned på de levende sammen med Herren og hans engler, og hadde makt til å hjelpe - hvis troen på hjelpen var sterk nok.

Ikke minst viktig var sjeleboten. Blant kirkens menn og kvinner har det ikke bare eksistert maktidige parasitter og sort-kåper. Det har også vært virkelige menneskekjennere og sjelesørgere. La oss tenke oss en gammel klerk i en tjæreduftende stavkirke et år - kanskje tolvhundreogseksogtredve eller fjortenhundrogeniogytti. Presten lytter til et vidløftig og broket skriftemål fra et nervøst, opprevet menneskesinn. Så svarer den gamle hyrden:

"Ja, du har syndet - men du skal finne freden igjen. Jeg byr deg å vandre på din fot til Nidaros. Munkens enkle kappe skal kle deg og en stav skal du bære i hånden. Veien over Dovre skal du velge. Slite skal du, og trett skal du bli. Likevel: la hver dag bli til Skaperens ære. Pris solen når du står opp og takk din Frelser om kvelden. Du finner nok et tak, eller du får dele hule med dyrene i ødemarken: vis takk for løv til et leie og kvist til et bål. Gode mennesker skal gi deg føde. Men del deres gleder og sorger - et godt ord og en god handling skal du skjenke dem. Sørg ikke for den dag i morgen. Se blomstene på marken, se fuglene og jordens herlighet. Husk: gjennom de fagreste riker på jorden går paradisetts vei. Deilig er jorden, prektig er Guds himmel. Når dette står klart for deg, mitt barn, så er du på rett vei. I Nidaros skal du tale ved broder Simon, men glem ikke hva jeg har sagt til deg om veien og vandringen. Som vandringen er, slik er ditt jordeliv, og på himmelen ser du i Melkeveien sjelens vandring til det himmelske paradiset. Gjennom å vandre, skal du lære deg livets vei. Til Mikkelsmess i høst står du igjen her hos meg, og har du vandret rettfærdig på din vei, da står fredens tegn på din panne og du har funnet husværelse for din smule bekymring og uro."

Å være på vei i middelalderen

Pilegrimen begynner sin vandring. Presten velsigner hans vandringsstav, pilegrimen bærer sin skreppesekk og en flaske med vann. I urolige tider kunne presten skrive et spesielt pilegrimspass. Vi skal se på hvordan det var å dra på tur i middelalderen.

Ikke var det snakk om å finne den enkleste veien. Var ferden en botstur, så var det veien som var møyen verd. Ferdelsveien skulle være et synlig bilde av dette å være på vandring her på jorden. Den virkelig fromme eller den virkelig angrende synder kunne vandre veien barbeint.

Menneskelivet ble oppfattet som nettopp en *ferd*, fra fødsel til død, og videre: sjelens vandring gjennom skjærsildens renselse og til paradiset. De tungvinte veiene var en hjelp for mennesket til å forstå hvem hun var og hva det var å prise Gud på tross av tistler og torner. Naturen var også symboler for sjelens landskap. Fjellet uttrykket den vertikale dimensjonen

og skogen kunne minne om å gå inn i det egne dunkle jeget. Og stien minnet om Mesterens ord: jeg er *veien*, sannheten og livet.

En vandret sjelden alene. En slo følge. Dette ikke kun av praktiske eller sikkerhetsmessige grunner, men som en trening i å opprette de rette og gode forholdene mellom de lever sammen på jorden: en hellig plikt er jo å allerede her og nå foregripe Guds Rike. På valfart skulle motsetninger og skiller opphøre. En skulle for eksempel ikke spørre om den andres grunner til ferden. En skulle kle seg likt. En skulle dele veiens møyer og bære hverandres byrder. Fromme og ugudelige, helgen og syndere skulle bøye kne sammen i visshet, om at det er ikke menneskenes oppgave å dømme hverandre. Kun foran Guds domstol og øye blir en hver dømt for det han i sannhet er.

Til lands ble avstanden regnet i steinkast, pileskudd, raster og dagsreiser. En rast var den strekning en med rimelighet kunne vandre uten å hvile. Omtrent ni kilometer kan vi gjette at rasten var lang, men dette varierte med veilag, føre og forhold ellers. En dagsreise kunne være en tre, fire raster. Det blir dagsetapper som vi friluftslivsmennesker skulle kunne skryte av.

For å finne veien var det satt opp varder. Og veikors. Mange av disse går under navnet Olavskross og legendene forteller at Hellig-Olav selv hadde reist dem. Det var viktig i tidlig misjon å markere den nye religionens herredømme over de gamle gudene. På fjellet finner vi varder - gluggvarder og ledevarder med armer. Også disse var hellige. Ved bestemte varder skulle en kaste stein for å få sin bønn oppfylt - som enn i dag gjør blant Himalayas buddhister.

Å holde veiene i god stand var viktig, såvel for prest som for konge. Selv om det kun dreide seg om svært enkle ride-, kjøre- og vandringsstier ble det lagt ned mye arbeid på å forbedre veinettet i tidlig middelalder. "Å rydde vei for Herren" var en hellig gjerning. Da kunne folk komme til kirken og få sine barn døpt, og presten rekke å komme frem i tide for å gi den døende den siste smørelsen. Og for å hjelpe trafikken av pilegrimer.

For disse menneskene skulle være trygge på sin ferd. De hadde en hellig status. Når du gikk på vandring, så eide du kongelig og pavelig beskyttelse. Pilegrimene var ukrenkelige personer. De skulle ikke betale toll, og de hadde rett til mat, ild og husrom. De hadde rett til å tigge - tiggeren var ennå ikke en sosialt utstøtt snylter, men en hellig person - og den som ga til tiggeren kunne selv ta del i et felles salighetsprosjekt gjennom sin gave. Tiggeren på sin side skulle fremføre giverens bønner ved Hellig Olavs alter.

En rastet ved bestemte steder, gjerne med kilder med hellig og helsebringende vann. Disse ritene var hedenske - kildemystikken har aner fra bronsealderen - men var så populære, at de ikke var mulige å utrydde. Kirken valgte å kristne kildene i stedet for å forby dem: "Olavskilde", "Trefoldighetskilde". Ved kildene fremsa en bønner, sang salmer og ofret mynter. I kristelig fromhet kunne en bade sine svekkede øyner - og få tilbake sitt syn. Med magisk vann vasket en byller og utslett fra kroppen.

Omkring valfartsveiene vokste det frem overnattingssteder: Hospitser, taverner, selehem. De første fjellhyttene var slike selehem, og spennende nok finner vi i lover fra den tiden de normer som enn i dag lever i fjellheimen. En åpen hytte kan jo aldri bli full. Alle måtte ha rett til å få plass. De reisende måtte stille seg selv, finne ved, bære vann og koke mat - selvbetjent hytte altså. Før avferd måtte en rydde etter seg og sanke et fang ved til de som kom etter. Alle var i fellesskap ansvarlige for orden og vedlikehold.

Liksom i tilfellet DNT overgikk disse herberger etter hvert til å bli betjente fjellstuer med fast vertskap, servering, tilsyn og støtte i forskjellige former fra det omliggende samfunn...

Det hellige fjellet og den hellige byen

Så må vi da over Dovre, det hellige fjellet. Her møter vi uvær, snø, troll og kjemper. Selv Hellig Olav kjempet her mot trollene. Fjellet er bobler av legender og minner. Kongen fikk fjellet til å åpne seg hvor det før stengte. Vann rant frem hvor det før var tørt. Garden Dovre, som siden ble en hel bygd, skal en gang ha vært eid av Olav.

Ved Feginsbakkene fikk man utsyn over den hellige byen Nidaros. Man knelte og takket og sang lovsanger over at verden var så vakker. For middelaldersmennesket, som huket under torvtak i trange røykfylte mørke tømmerbygninger var byen en åpenbaring: Dômen, martyrkongens hellige hvilested. Margaretakirken, Olavskirken, Erkebispergarden. Kong Sverres borg.

Pilegrimen vandrer flere ganger rundt dômen, henført. Går inn gjennom en av portalene og kommer inn i den svimlende steinbyggingen, ser strevepillarer, skip og gallerier oppe i lysdunkelet. Salmesang. Røykelse. Gjennom glassvinduer trenger skinnen fra verden utenfor ned i skimrende klare farver, slik som hensikten er at Guds lys skal få stråle gjennom hvert et menneske. Hinsides hver forestilling, en forsmak av det evige paradiset? Det høyreiste alteret med Krigerkongens kiste. Martyrens kleder, våpnenbanneret han bar i sin siste kamp. En flis av Kristi kors. En blodsdråpe fra Mesteren selv...

Kirkeklokkene. Musikken. Sangen. Vi føler det helliges nærvær. Og vi skjønner hvorfor kirken kalles skip. Den seiler gjennom tidens hav mot evighetens fjerne strand. Den rommer det hellige innenfor sitt sterke steinskrog. Sangen er et brus fra havet rundt om oss.

Ved Olavsmess, i slutten av juli, er de helbredende kreftene som sterkest. Katedralen er full av folk. Fremmede tungemål surrer. Paven har lovet avlat for alle som ofrer ved Mikkelsmess. Evangeliet blir lest. En uro forplanter seg gjennom forsamlingen. Olavsskrinet blir løftet opp og båret ned blant menneskene. De syke, blinde, plagede er i en sterk psykisk spenning. Skulle underet skje? Var min tro sterk nok? Blinde og stumme kunne besvime, se Hellig Olav i strålelys, våkne i et smerteskrig - og se og tale igjen. En kvinne som ligger sammenkrøket i leddverk, retter ut lemmene så det knaker når kisten bæres forbi. Utallige er fortellingene om miraklene, og kirken tok godt vare på dem. Geistlighetens økonomiske interesser i valfarten var ikke små...

Og så festglede, Olavsfesten. Sang, øl, dans, øl, spillemenn og gjøglere og øl igjen. I den lyse sommernatten slår man seg sammen i båtnaust, i garder og på taverner for å høre fortellinger om fjerne og underbare steder. Man forteller om sine eventyrlige veier, man gjengir historiene om Hellig Olav. Myter og helgenlegender vokser og tar form. Festen danser og synger uken lang.

Minnene fra ferden og festen gjør livet lysere. Det gir sælebot at syndebyrden føles mindre tung på vandringen gjennom livet. Den som kommer tilbake er en annen enn den som gav seg av gårde.

Å være en vandringsmann på jorden

Hva kan dette ha med vår tid og med friluftsliv å gjøre?

Hvert svar må bli personlig, men en stor undersøkelse for noen år tilbake viste, som kjent, at de fleste som lever friluftsliv i Norge gjør det for verdier som vi kan kalle "meditative". Naturen gir rom for ro, stillhet, ettertanke og meditasjon. Den gir avstand og distanse fra hverdagen og jaget. Den gir vederkvegelse til kropp og sjel. Den gir en opplevelse av storhet og sammenheng i tilværelsen. Dette år 1993 i en spørreundersøkelse gjort på et representativt utvalg av nordmenn i vår tid av Markeds- og mediainstituttet.

Jeg forestiller meg at mange i dag søker seg til fjellet, skogen og havet, fordi det er steder som kan gi bot for "sælen". Fjellet gir oss perspektiv - også på hverdagstilværelsen. Det står for det store, sterke, vise i tilværelsen. Den vertikale dimensjonen, forbindelsen mellom himmel og jord. På denne måte er naturen full av symboler også for eksistensielle dimensjoner, og det synes som at middelalderens menneske hadde et selvfølgelig forhold til disse natursymbolene. Et selvsagt eksempel er Dante Alighieris "Divina Comedia", det mytiske storverket. Fra en senere periode er John Bunyans folkebok "Kristens reise".

Jeg tror at mange lengter etter noe annet, noe nytt, noe bortenfor det hverdagslige. Vi vandrer fra noe og søker noe annet. Derfor kan det av og til være så trist å se alle disse flotte bøkene i farvetrykk over fjellene i Norge. Vi vil selv være oppdagere. Verden skal jo bli til i det at vi finner og skaper den med egne øyner. Utferdstrangen blir vingeklippet når allting allerede er nedtegnet i folders og brosjyrer.

Motsetningen mellom bygd og utmark, "ørken" og dyrket natur, natur og kultur, ligger som et grunnleggende - om enn problematisk - tankemønster også i vår tid. Tanken om at en må vekk fra sivilisasjonen for å finne seg selv og sannheten om livet er oss ikke særlig fjern. Opplevelse av natur er sivilisasjonskritikk. Nansen er en av dem som har gjort dette tankemønsteret til en del av vår friluftslivstradisjon, men han synger bare et nytt vers i en eldgammel sang.

Mange har skrevet og talt om hva det betyr, dette å vandre. Vandringen er i seg selv et symbol på dette å være *underveis* som menneske, i forandring - ikke bofast og låst i posisjoner og holdninger, men i emning i takt med livet selv. Men også dette med å gå, som fysisk fenomen, er blitt gjenstand for analyser og forskning. En tenker bedre da, sies det. Tankene flyter fritt. Den "rettede oppmerksomheten", som fyller vår hverdag, den suger av våre krefter og sliter våre sanser. Når vi vandrer erstattes dette av den "spontane oppmerksomheten", som fyller vårt sinn med inntrykk, som bygger oss opp. Nye ting underveis gir tanken nye retninger: åpner opp et fløde av assosiasjoner og tankespinn, som finner nye utveier og ordner vårt ubevisste. Rytmen i kroppen åpner tankens sluser og lar oss se ting på nye måter. Vandringen legger ting til ro. Dette å gå gir noe, som har en klar verdi for vår helse og psykiske balanse, blir det sagt.

Kanskje rommer vårt friluftsliv noe av pilegrimens holdninger. Jeg tenker på dette å ta imot livet med ydmykhet og takknemlighet. Dette å ta utfordringer, motbakker og møye i tilværelsen som en hjelp, en gave: en anledning til å vokse, til å modnes i sin indre person.

I vår tid tenker vi ikke på døden, vi benekter den, forvandler den til en anomi og en katastrofe. I middelalderen var døden nær og fortrolig, en selvfølgelig del av livet. En tenkte ikke at "når

jeg er blitt så gammel, da skal jeg..." En tenkte "hvis jeg får leve, da skal jeg..." Gjennom at en levde nær døden, så levde en også nær livet. Livet var her og nå, tiden måtte benyttes og evigheten sto på spill. Livet var en gave, men også en oppgave, som ikke kunne vente til en uviss fremtid.

I vår tid glemmer vi at livet er en passasje, noe vi skal forlate. Naturens under og gaver taler sterkere til oss, når vi innser at vi må forlate alt dette - er det ikke nettopp dette som den som har vært alvorlig syk nesten alltid kan fortelle oss? Jorden er uhyre gammel, livet er et stort sammenheng som strekker seg fra æve til æve, men vår tid på jorden er kort. Den meste tiden av jordens liv har vi ikke levet, og det skal bli en lang tid når vi ikke lenger har del i det levendes sammenheng. Vi er derfor gjester og fremmede på jorden. Vi har vår korte vandringstid. Valfartsvandringen var et symbol, en konkret måte å leve ut forståelsen at jordelivet er en vandring, som har et klart sluttmaal som er likt for alle. Tider skal komme, tider skal henrulle, slekter følge slekters gang...

Når vi vandrer på jorden skal vi vandre bevisst. Ikke sløse livet bort men søke det meningsfulle livet i og gjennom ferdens møyer. Og gjennom å oppleve noe som er større enn det egne jeg-et, så kan vi vinne en fornemmelse at vi allikevel har del i en større virkelighet. Vi kan identifisere oss med det store, vedvarende, tidløse og uforanderlige, men samtidig med et fløde av tilfeldigheter som er den tid vi er en del av.

På vår ferd bør vi vite at vår oppgave ikke er å dømme den som vi vandrer i lag med. Vår oppgave er å bære hverandres byrder og dele nisten, hjelpe hverandre på veien. Som pilegrimer gjennom livet står vi likt. Ingen er over eller under den andre. Urett skal ikke tåles, men tåle må du, at du lider hvis du bekjemper urett mot andre.

Og denne verden du vandrer gjennom, den er et tegn, en liknelse, et symbol. Det forteller om deg selv og kan lære deg å leve, å vandre. Veien er en hjelp for deg til å vandre frem til deg selv, til en erkjennelse om hva det innebær å være et menneske på jorden. Å lære deg å leve, innen du dør.

Etterord

Pilegrimsvandringene tok slutt i forbindelse med reformasjonen. Men det var ikke lett for reformasjonens prester å utrydde valfartstradisjonen; de var jo blitt et viktig mønster i folkelig liv og verdensforståelse. Til slutt måtte valfart rett ut kriminaliseres og strafflegges. Helgenbilder ble rensset vekk fra kirkene, malinger i kirkerommet kalket over, de gamle veikrossene mange ganger fjernet.

Vandreren ble en utstøtt, en fremmed; tiggeren en parasitt; fokuseringen på det indre livet ble erstattet av en arbeidets og pliktens etikk.

I konservative bygder, som for eksempel Telemark, levde lenge pilegrimsferder igjen i form av vandring til plassene hvor lokale bygdehelgener hadde bodd og virket. Langt frem mot vår tid finner vi minner av valfart i form av helligdagsvandring til Olavskilder og trefoldighetskilder.

Gjennom reformasjonen og lutheranismen fikk kristen tro et annet innhold. Luthers

"toregementslære", oppdelingen mellom kirkens område og den verdslige maktens domener, ga etter hvert et grunnlag for at også naturen havnet i det verdslige "regimentet", og dermed ble naturen fratatt sin hellighet. Idehistorikere mener at det ikke er en tilfeldighet at moderne naturvitenskap, kapitalisme og industrialisme vokste seg sterkere i de protestantiske landene enn i de katolske. Denne forbindelsen er gjort tydelig ikke minst gjennom Max Webers analyse av "protestantismens etikk og kapitalismens ånd".

Gjennom pietismen ble Gud og det hellige oppfattet som noe enda mer "transcendent", som noe bortenfor hverdagens grenser, og klart negative holdninger til naturen, "verden", ble ikke uvanlige. Pauli ord om å dyrke "Skaperen, men ikke det skapte", ble utgangspunkt for forholdet til naturen. *Contemptus mundi*, forakt for jorden, ble en hellig plikt - ikke i form av et fattigdomsideal som i middelalderen, men som et utgangspunkt for å legge jorden under seg, utnytte den. Den danske teologen Ole Jensen sier om den naturoppfatning som protestantisme, anvendt naturvitenskap og kapitalisme i fellesskap har bringet oss, at "vi behandler jorden som en bordell: utnytter og forakter" (Jensen: "I vækstens vold").

I katolske land levde valfarten videre og lever ennå i dag, opplever sågar en mektig renessanse. Også i Norge har valfartsledene blitt restaurert og merket opp i regi av kirken, turistnæringen og arkeologer/historikere i salig (!?) forening. Det er blitt gjort forsøk på å ta opp igjen pilegrimsvandringen i ny form, og dette har nok vist seg å ha direkte appell til mennesker i vår tid. Den katolske konteksten har vi selvsagt ikke del i, men vi søker mening i møtet med oss selv og med det store i naturen. Da er symbolikken i pilegrimsvandringens konkrete realitet meningsfull også i vår tid, og vi får håpe at den moderne pilegrimstradisjonen verken blir friluftsteater, nostalgi eller dogmatisme, men finner uttrykk for å håndtere de eksistensielle spørsmål som opptar oss i vår tid.

Ellers kunne nettopp pilegrimstradisjonen vise det *moderne* eller *postmoderne* samfunnets kjennetegn, nemlig at kulturelementer blir løsrevet fra tid og rom og rekonstruert i en ny kontekst, hvor det blir tildelt en ny funksjon og mening. Det tilsynelatende like – pilegrimsvandring – kan romme svært forskjellige meningsdimensjoner.

Det finnes også en internasjonal forskning om det moderne pilegrimstradisjonen, som viser til hva en har kalt en moderne spiritualitet. Den moderne pilegrimen tilhører ofte ikke noen bestemt kirke eller trosretning, men søker i pilegrimsskikkelsen uttrykk for en moderne søken etter mening, etter personlig identitet og forankring av livsfølelser og intuisjoner i naturens og vandringens symboler. Naturen kan forstås som en slags *moralsk orden*, med holdepunkter også for hvordan det menneskelige samfunnet bør innrette seg, for ikke å overskride det økologisk bærekraftige. En har også vist hvordan den personlige identiteten blir skapt av relasjoner til andre og annet. I denne sammenhengen kan en tale ikke bare om en sosial identitet, men også om en økologisk. Menneskets opplevelse av å være noe avhenger av hva hun evner å identifisere seg med, føle vesenslikhet med.

I en tid når miljøkrise er et mer enn aktuelt tema, så overrasker det ikke at også teologer arbeider med menneskets forhold til naturen ut fra nye premisser. Det uføre som vår tid opplever i forholdet til naturen har noen av sine røtter i kristendomsfortolkninger. Å komme til rette med miljøkrisen er derfor også en teologisk oppgave. Den som søker kan finne tankeretninger som kalles "prosessteologi", "miljøteologi" og "økoteologi".

På det personlige planet - men også det felles kulturelle - mener jeg at friluftsliv er blitt en viktig vei for å føle seg delaktig i en større sammenheng. Friluftsliv kan ikke og må ikke bli

en religion - Gud frie og hjelpe oss! - men gjerne et rom i livet, hvor også de dype følelser som grenser til mystikken kan komme til uttrykk i vår tid: også disse tankemønstre og opplevelsesmåter er jo en ekte del av kulturarven vår! Vi vandrer jo ikke bare i geografien men også i fantasien. Når vi vandrer inn naturen, da vandrer naturen inn i oss, og skaper et rikt indre landskap i oss, hvor vi lever og bor.

Mine kilder:

I hovedsak er dette basert på Eivind Luthens bok *I pilegrimenes fotefar*, Cappelen 1992. Jeg har stjålet etter evne fra denne spennende boken. Samme forfattere skrevet en leseverdig artikkel, *Draumkvædet som pilgrimsepos*, i Gulliksen Ø. (red): *Draumkvædet*, Telemark historie nr 16, Bø 1995.

Jeg har også hentet materiale fra Harald E. Folden: *Til Fjells i fortidens fotefar*, Norsk Gyldendal forlag 1992 og Reidar Fønnebo: *Langs Nordmannsslepen over Hardangervidda*, Universitetsforlaget 1988.

Olavsoga hører selvsagt med til kildene. Mange utgaver finnes.

I min kulturhistoriske favorittbok Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* (svensk oversetting i nytrykk, Stockholm 1978) er valfartstradisjoner utførlig beskrevet av Nordens siste katolske erkebiskop, som selv vandret mellom "Skars og Sula" - Skarsfjellet og Sylene - en av de svenske veiene til Nidaros. Boka gir også et nydelig bilde av blandingen mellom "virkelighet" og "overtro" som preget også en høgt utdannet *scolare* i middelalderen.

Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid, bindet om Reiser og transporter, gir gode opplysninger om ferdveienes historie.

Avsnittet om jordbrukskulturenes forhold til naturen har jeg hentet fra min hovedfagsoppgave *Perspektiv på friluftslivets pedagogikk*, NIH/HiT 1993; kildene er angitt der.

Tidsskriftet *Dyade*, nr 2. 1994, har flere spennende artikler om vandring som meditasjon, kontemplasjon og sælebot sett fra vår tids medisinske perspektiver. Flere forfattere trekker her paralleller til middelalderens valfartsferder. Undersøkelsen om hvilke verdier som mennesker søker i friluftslivet er gjort av Ola Waagbø ved Markeds- og Mediainstituttet på oppdrag av FRIFO. Den har tittelen *Den norske turkulturen*.

Noe har jeg også kalkert fra Sigrid Undsets store romantrilogi om *Kristin Lavransdotter*, som er basert på svært grundige forskninger i middelalderens tankeverden.

Internasjonal pilegrimforskning drøftes i Mydland (red) (1977): *Pilegrimsleden fra Oslo til Nidaros*. Første etappe fra Oslo til Bærum. Byantikvaren i Oslo. Særlig lesverdig er bidraget av Anne Helene Utgaard.

De fleste er kjent med at Prinsesse Märtha Louise og Ari Behn har skrevet en pilegrimsbok, den hvor Märtha sier at hun føler seg som en "lysfontene". Jeg har ikke lest den, men minner om foreteelsen som et eksempel på dagens revitalisering av pilegrimstradisjonen. Den enkelte må vurdere i hvilke henseender dette eier forbindelser med den middelaldertradisjon som vi har prøvd å skissere.